

Bert Treffers

Historisch Erfgoed

Onderweg in Rome

In deze editie van 'Historisch Erfgoed' brengt Bert Treffers zijn speciale band met de stad Rome onder woorden.

Jaren geleden bezocht ik met een groep studenten één van de minder bekende en minder toegankelijke catacomben. Aan de linkerkant van een treurig geasfalteerd binnenpleintje ter grootte van een half voetbalveld, deels overschaduwde door groezelig wasgoed, bevond zich een stevige ijzeren, zwaar vergrendelde deur. Uit het huis er recht tegenover kwam een inmiddels in mijn herinnering asgrauw geworden gids. Het viel hem op dat geen van ons een zaklantaarn had meegenomen. Rare lui, moet hij gedacht hebben. Die willen onder de grond met niks; maar hij werd door ons betaald, de afspraak was met veel bureaucratisch aplomb gemaakt en als hij ons nu niet meenam, wie weet, dan kwamen ze vroeg of laat weer terug, moet hij hebben gedacht. Met veel misbaar deed hij de deur open, stelde ons op in een rijtje met de mededeling dat iedereen degene die na hem kwam in de gaten moest houden en dat de laatste steeds moest aangeven er nog te zijn. Een merkwaardige kilte waaide ons tegemoet uit wat zich aandiende als een lange smalle gang die direct toegang bood tot de dood. 'U kunt nu nog naar buiten', zei hij; 'straks gaat de deur dicht en dan moet U of U wilt of niet de hele wandeling meemaken'. En inderdaad, twee van ons haakten af en vluchtten terug, naar boven, naar het licht.

Rome is stof. Overal dwarrelt het door de lucht. Het strijkt neer op het bureau. Het ligt op de daken, op de straten, en om pathetisch te zijn zou ik ook moeten zeggen: het ligt op je hart. Je zakt er in weg, daar in de catacomben: enkelhoog waad je er door de tijd. Depot is het van de ziel, denk je al half bekeerd tot een geloof dat te absurd is voor woorden. Bezinksel, droesem, van de wijn die je aan bloed doet denken dat, in ampullen bewaard, opeens vloeibaar wordt aan de mond. Je herinnert je ineens San Gennaro in Napels, wiens bloed twee maal per jaar opschuimt in de ampul waarin het bewaard wordt. *Semen est sanguis Christianorum*, het bloed is het zaad van de Christenen, schreef Tertullianus. Opgesponst en in flesjes gedaan overwint

dat leven brengende sap de dood. Rechts op een fresco van Domenichino uit 1613 in de San Luigi de' Francesi in Rome, waarop nu al bijna vierhonderd jaar de heilige Cecilia ligt te sterven, doen twee *maagden* haar bloed in een kan. Wie weet vandaag de dag nog dat er ooit in de San Lorenzo fuori le Mura twee miraculeuze kruisen werden bewaard die ooit de steen hadden aangeraakt die nog nat was van het bloed van de martelaar aan wie de kerk was gewijd. Het wordt niet vermeld in een boekje over beroemde relieken en 'heilige lijven' in Rome uit 1998. En ook in de onmisbare gids van de *Touring Club Italiana*, de TCI, staat het niet meer. Kennelijk wordt wie daar nog in gelooft, beschouwd als bigot, een ijveraar en zeloot, zo iemand aan wie Maria verschijnt in een *voile van tranen*, zoals een paar jaar geleden in de havenstad van de pauselijke staat, Civitavecchia. Hysterie? Uiting van menselijke zwakte, bewijs van de menselijke dwaasheid, of een wanhopige poging een brug te slaan tussen leven en dood, en *dus* ontroerend?

Hier, in Rome, is de dood van een bruisende vitaliteit. Soms wordt al dat stof plotseling vorm. En vorm is de epifanie van het woord. De ziel wordt soms hard als steen. En de steen wordt dan week als de ziel. Voor Bernini's beeld van de heilige Theresa van Avila word je tegen je wil heel even als *was* en vervloeit: *quia amore langueo*, denk je: ziek ben ik, krank heette dat ooit, van liefde. Dat vers uit het Hooglied ligt hier gebeeldhouwd in allerwitst marmer dat – bijna - ademt. Het lichaam lijkt binnen handbereik, maar tegelijk is het weg, verdwenen in de plooiën van het gewaad dat bewogen wordt door een wind die erin bladert. Net als in 2005, toen de wind bladerde in het Boek dat open lag op de doods-kist voor de Sint Pieter met daarin de resten – de stoffelijke, al weer - van een heilige paus. 'Heilig, meteen!', riep men luid. Opnieuw bleek dat het heidense Rome de voorafspiegeling was van het Hemels Jerusalem. Het was kennelijk een kwestie van zien, van geloven: daarna kwam het weten vanzelf wel. Lichaam en ziel: beide zijn samen Rome en zolang Rome bestaat, zijn ze eeuwig. Deze stad is een paradoxie van de tijd. Alles is er, net als in dat beeld van Bernini, excessief. Exces is een vorm van extase. Rome is Babylon en Jerusalem samen. Verwarring de een, schreef Augustinus in zijn commentaar op psalm 136; de ander visioen van de vrede. Rome is een experiment dat geslaagd en mislukt is. De stad is een nimmer aflatende schipbreuk. Wie in haar buik woont is een drenkeling op het droge, als de profeet Jonas, na drie dagen en drie nachten uitgespuwd door de walvis. Maar ook gered? De Tiber ben jij, dat ben ik, dat zijn wij. Het schip van de kerk, de *Navicella*, is een barcarole, een gondellied dat je wiegt in een gestaag heen en weer, '*Meine Seele, ein Saitenspiel, sang*

sich, unsichtbar berührt, heimlich ein Gondellied dazu, zitternd vor bunter Seeligkeit. – Hörte Jemand ihr zu?...' Aan dat gedicht van Nietzsche denk ik soms als ik sta op de Ponte Sisto, hier, bij mij om de hoek, aan het eind van de Via dei Pettinari, boven het almaar stromende water. En ik herinner me hoe kardinaal Ottoboni, muzikofiel, zo zeiden de Fransen van hem, en mecenas van Alessandro Scarlatti en ook van Arcangelo Corelli, een gondel had overgebracht vanuit zijn geboortestad Venetië, naar Rome, waar hij de Kanselarij bewoonde, de *Cancelleria*, die er nog steeds staat, ook alweer hier om de hoek. Ook voor hem werd een stad een symbool, net zoals Rome dat is geworden voor mij.

Wat is de plek die Rome 'in uw persoonlijke onderzoek/leven heeft gespeeld', luidde de vraag van de redactie van het *Historisch Tijdschrift Groniek*. Die vraag brengt mij in opperste verwarring. Ik heb geprobeerd dat duidelijk te maken in een boek dat vorig jaar verscheen bij Bert Bakker. Koop het en Lees Het! De driehonderdnevenennegentig pagina's zijn bij lange na niet toereikend om ook maar bij benadering weer te geven wat ik hier voel, in de Stad. Misschien zou ik gewoon moeten zeggen: Rome is een vorm van bestaan. Existentieel, heette dat, in die verre, bijna prehistorische jaren vijftig, die achteraf, in het licht van wat kwam, wat mee lijken te vallen. Een plek, dat is Rome, ergens in mijzelf gelegen, een *site* waar alle vormen van kunst, literatuur en muziek vermengd met het leven van alle dag een mengelzang zijn geworden van leven en dood. Dat heette: een *cantus mixtus*, een zang waarin de uitersten niet alleen elkaar raken, maar elkaar ook versterken zodat het eindresultaat iets als een fuga wordt die omhoog voert en tegelijk weer omlaag. Een ladder, die boven en onder verbindt, zo een waarvan de bijbelse Jacob droomde, waarvan Genesis hoofdstuk 28 vers 12 op wonderbaarlijke wijze van bericht: 'En hij droomde; en zie, eene ladder was gesteld op de aarde, welker opperste aan de hemel raakte; en zie, de Engelen Gods klommen daarbij op en neder'. En Johannes herneemt dit beeld in Joh. 1,52 en voegt er aan toe, dat 'van nu aan zult gij den hemel zien geopend'. Rome is als een ladder: net zolang als het bestaat is het voorbij, maar daardoor juist heftig present. Wat overleeft is een spoor van wat was. Het *plebs* is angelisch normaal, ook zij gaan maar op en neer, naar boven en naar beneden. Hun val is een vlucht in het niets. Rome is Kroeg en Kerk tegelijk; alles is ingrediënt van een nimmer aflatend experiment dat ontroert door de stunteligheid waarmee het gedaan wordt: het worde verspreid, *evulgetur* (zie van Dale).

In Thomas Connolly's boek, *Mourning into Joy. Music, Raphael, and*

Saint Cecilia, dat in 1995 verscheen, wordt beschreven hoe generaties lang, misschien wel vanaf de begintijd, - maar begin, van wat? - elke klacht uiteindelijk toch nog in vreugde verkeert. En vreugde altijd weer omslaat in klacht. Ook Rome is als een klaaglied, maar tegelijk is het een vreugdezang op de sterfelijkheid van de dood. Haar bijbelse aard is heidens en werelds. De hemel bestormt men nog op aarde. Met beide benen ferm op de grond gaat men de strijd aan en niet vanuit het ingebeelde hiernamaals. Onder de koepel van de Sant'Andrea della Valle met het net volttooide fresco van Giovanni Lanfranco, schrijft ene Ferrante Carlo in 1627 het gevoel te hebben nog op de aarde te zijn, maar met zijn hart in de hemel: '*Io era in terra, e' l cuor in Paradiso*'. Geloof wordt een ding, kunst, een instrument van genade. Genade gegeven, zo heette het ooit, *om niet*, zomaar, *infusa*, ingestort. De koepels van Rome zijn surrogaathemelen op aarde: ze hangen hoog in de lucht, zo lijkt het, maar alles is schijn en gemaakt: steen na steen bouwde men met de hand de pijlers, de zwikken, de viering rijst op en overwelfd doet het denken aan wat het niet is: het paradijs, de volmaaktheid, geborgenheid en bescherming tegen regen en licht. Ze zijn net als de wereld met zorg aangemaakt: iets als rust gaat er zelfs van hen uit. De wereld zal net als zij zijn bedacht en geconstrueerd en dat alles met de beste bedoeling. Denkbeeldig, ding, want bedacht. Kijk omhoog: dat is dus de vorm die de genade aanneemt. Metafoor én symbool. De Sint Pieter is Rooms en Romeins; de stad zelf Romeins en ook Rooms.

Sinds ik er woon is de titel van Marsmans gedicht *Tempel en Kruis*, waarvan ik de inhoud allang ben vergeten, tastbaar geworden. Een ding als een stad als een plek, waar ik - vreemdeling - thuis ben. Rome is als mijn leven geworden, het spiegelbeeld van mijn eigen in verwarring geraakte ik. Dat ben ik dus, denk ik. Een *Zerrbild*, het verwrongen beeld in de spiegel, een karikatuur, zoek geraakt in een noot in een eindig gebleken verleden: opgetekend, te boek gesteld, in één van die verouderde bibliotheken, de Vallicelliana, die van het Oratorium naast de Chiesa Nuova, of de Casanatense, of het Angelicum naast de kerk van de heilige Augustinus met graf van diens moeder. In de eerste kapel voor wie binnen komt links, roept Caravaggio's *Madonna di Loreto* op dat te doen, wat die twee gebrekkige oudjes doen, hij, met gerimpeld gezicht, zij met een vieze muts en beiden met zeer gore voeten, te gaan naar dat huis waar alles begint, dat huis in Loreto, waarin ooit de Moeder rondliep met in haar armen haar Zoon. Ook ik voer een pelgrimstocht uit, eerst naar en toen ik er aankwam ook in de eeuwige Stad. Ik ben er een voetnoot gebleven: ook ik ben er nog

altijd een 'vreemdeling, een vreemdeling bij U', zoals het heet in psalm 39 vers 13, en niet veel meer dan wat in de Statenbijbel genoemd wordt, een *bijwoner*. Ook in de regel van Franciscus, hoofdstuk VI, wordt gesproken van *peregrino, advena*, zwerver, in het hier, in de wereld, in Rome. Ik geef het toe: minder arm dan toen, maar daarom ook minder rijk. Nooit sloeg ik als Franciscus Het Boek drie keer open. Nooit wist ik *dus* wat zijn wil was. Afdewaald van de kudde dool ik wat rond: maar *displaced*, woon ik nu op een plek in het hart, in de geest, maar benoemd, Woord geworden, en het heet: Rome.

Rome, een doolhof, zo schreef ik. Als je er bent, daal je pas echt af. Je huid wordt de grond boven je hoofd, de deuren gaan open. Daarna gaan ze weer dicht: het ligt allemaal opgeslagen diep in je zelf. Wat je voelt, wat je ziet, is als aan je mond: stof, enkel het stof ligt als een kruis aan je voorhoofd. En even denk je: hier hoor ik. Maar dan weet je al beter: je verlangt naar het licht dat soms door de spleten omlaag valt en raakt aan de weg die je gaat: als catacomben, denk je. Hier ligt wat je was en wat je ooit wordt. Maar nu je nog bent wie je al niet meer wilt zijn, wil je weg. Elke stap die je doet versterkt je verlangen naar lust, verlangen naar tijd, verlangen naar duur, eeuwigheid: wijzen zijn uitgelezen geleerden. Het is een kwestie van doen. Wetenschap heeft geen zin als het nergens toe leidt en zich nergens aanhecht, ook niet aan de huig van de mond en *dus* nooit woord wordt. De Logos die nergens inkeert en altijd verzwert in steeds legere daden van kunst en van doen, verdwijnt in het niets. *Et non sum deceptus*, zegt Augustinus: 'de mensch is der ijdelheid gelijk, zijne dagen zijn als eene voorbijgaande schaduw': '*Homo vanitati similis factu est; dies ejus sicut umbra praetereunt*', psalm 143(144), vers 4. '*Hospes resiste*': *fermati, straniero*. Sta stil en denk na en bezie: Verlossing is er niet omwille van ons, maar vanwege degene die dit alles bedacht heeft.

Alweer ben ik het spoor bijster geraakt. Dit stukje past niet in de *Groniek*. Een geleerde hoopt dat hij weet wat hij doet en ook dat hij vindt. Wetenschap die niet leidt tot inzicht en wijsheid is als een met overheidsgeld verkaste vakantie. Maar wie niet vindt wat hij zoekt, blijft aan het eind van de tocht even verward achter als hij was toen hij er aan begon. Je bent een pion in het spel van de schepping. Eind en begin raken elkaar: elke zet die je doet volgt een vast patroon. En toch: de lucht boven je blijft altijd maar blauw en dat blauw leert je nog steeds: in Rome te zijn is een volleerd bestudeerde illusie. Je komt er nooit aan. Altijd ben je er onderweg. Gods adem gaat door je heen als de nacht. Als je ontwaakt, daags daarna, blijft

dat er nooit iets gebeurd is. Jij bent de ruïnes van Rome. Rome, dat is als je lijf, een doorgeefluik voor je ziel. Wat weet je er eigenlijk van. Je bent als de bal in een balspel, opgegooid door jezelf lukt het je niet altijd je weer op te vangen als je omlaag valt. Je stuitert maar wat op de grond. En dat Cusanus die metafoor ooit gebruikte, helpt je helemaal niets. De bal hangt heel even, maar magistraal in de lucht, en zweeft, heel even maar, in het licht. Dan is het voorbij. De kroeg is een tempel, zo weet je, de tempel een kroeg. Geest is dronkenschap van het lijf. Er is geen verschil tussen *buiten* en *binnen*. Materie en geest onderscheiden zich niet. Het is allemaal maar hetzelfde. Onderscheid is bedrog. Als een verouderde *gonfolière* drijf je omhoog in een ether van pure verrukking. Lucht en licht zijn ook een illusie. In de tempel die dient als kerk heerst alom de dood: graf na graf staart je aan. De stenen waarmee zij gebouwd is, spreken niet langer een taal die je begrijpt. Niets is nog verwijzing, je oor hoort al minder en ook je oog mist de subtiliteit van een Goethe, van Winckelmann ook. Je gelooft niet meer in de *Sehnsucht*. Je kunt niet meer *Dahin, dahin*, zoals ooit Goethe's *Mignon*: je weet met de Duitse schilder Hans von Marées, dat het echte, het eigenlijke, het imaginaire Italië in jou zelf ligt. Je bent al in Rome, maar nog steeds ben je er naar heen onderweg.

Ik geef het maar op. Dromend van Raphaël zie ik overal Rubens. De goden zijn heilig geworden, de heiligen goden, en de Tiber stroomt al zolang naar de zee. Rome is sterk, te sterk: de eeuwige stad is te groot, is te veel, ze is in alles zolang als ze duurt nooit wat ze echt is geweest. Een kuil in het zand – in de Sant'Agostino. De schilder: Lanfranco. Een kind hurkt er aan de vloedzoom. Naast hem staat de heilige zelf, die vraagt: 'maar jongen, wat doe je?'. 'Ik schep de zee leeg met een schelp', zegt het kind. 'Je bent gek', zegt Augustinus. 'En jij een malloot', antwoordt het kind, 'dat je het mysterie van de Drie-eenheid probeert te bevatten'. Rome is een schilderij uit 1615, in een kapel, in de kerk van Augustinus, een oefening in niet weten, nu al zeven jaar lang, nee, vijftien, en nog meer. Aangespoeld als Aeneas hier om de hoek, minder heldhaftig, minder goddelijk ook, probeer ik te doen wat men al zo'n tweeduizendzevenhonderd en eenenzestig jaar vergeefs probeert te herhalen: ook in mijzelf de stad Rome te stichten als de Stad Gods hier op aarde. Ik beken maar meteen dat ik weet dat het me nooit zal lukken en toch houd ik vol. En dat alles in tussen de twee- en drieduizend woorden. *Ave!*